

Oponentský posudek

obor komparatistika, Ústav české literatury a literární vědy, FF UK

Předkladatel: mgr. Jakub Hlaváček

Titul disertační práce: Macrobius a jeho vliv na novoplatónskou interpretaci mýtů

a) Úvod

Mgr. Jakub Hlaváček již před několika lety uveřejnil překlad Macrobiových *Saturnálií* a na překladu *Komentáře ke Scipionovu snu* podle všeho pracuje, s primárními texty je tedy obeznámen více než důkladně a v sekundární literatuře se též orientuje. Nepochybně je dostatečně připraven k tomu, aby přikročil k psaní disertační práce.

Doktorský titul má ovšem zaručit cosi víc než zájem o věc a schopnost absorbovat cizí poznatky. Poskytuje plnoprávný vstup do vědecké obce a disertace je oprávněním tohoto vstupu. Kandidát by tedy měl předložit samostatné vědecké výsledky, které je schopen přesně zformulovat, anticipovat pro ně základní možné námitky a odpovědět na ně.

Osobně se bohužel domnívám, že Hlaváčkův text tyto vysoké nároky nesplňuje. Výsledný verdikt náleží komisi a já jej nechci předjímat. Jisté však je, že otázky typu „Co považujete za hlavní přínos své práce?“ zasluhují v Hlaváčkově případě ne pouze zdvořilostní konverzaci, nýbrž zásadní a podrobnou diskusi. K té nabízím podkladový materiál.

b) Námitky k hlavním tezím

Práce mgr. Hlaváčka nemá jasně určené zastřešovací téma – jedná se spíše o soubor řešerší k otázkám, na které kandidát (pravděpodobně během práce na překladech) narazil či které ho zaujaly. Ačkoli se Hlaváček místy kriticky vymezuje k tradici *Quellenforschung*, velkou část práce zabírají faktografické soupisy, u nichž se naskýtá domněnka, že je autor pouze přejímá ze sekundární literatury (příp. porovnává názory komentátorů). Hlaváčkovým pravým úkolem by bylo zdůvodnit *relevanci* těchto soupisů, exkurzů, literárněhistorických konstatování, tedy předvést, proč

jich ve své práci užívá. Sám vztah k Macrobiovu textu, pokud by se jím Hlaváček chtěl spokojit, tu nestačí: úkolem kandidáta pak je sledovat zkoumaného autora jistým *prizmatem*, které si sám volí. (Samozřejmě jsou běžně přijímány dizertace zaměřené více filologicky či historicky – ale pak musí kandidát předkládat výsledky původního, nezávislého výzkumu pramenů.)

Ani u jednotlivých kapitol či částí práce nedokáže kandidát precizně zformulovat tezi a přijatelně ji obhájit (byť některé kapitoly načrtávají použitelné disertační *projekty*), v důsledku čehož je propojení mezi výkladovými oddíly a tématy často ošemetné, a nakolik Hlaváček vůbec předkládá konkrétnější obecné teze, považuji je za vysoce pochybné. Jedná se především o následující tvrzení (jejichž základní formulaci čerpám vždy z poslední kapitoly předložené práce, „Závěr“):

1. „Podle novoplatónského učení nemůže sice diskurzivní rozum nazírat nejvyššího Boha, ale přivede nás k bodu, kdy jej můžeme intuitivně nahlížet, a právě zde přistupuje imaginace. Právě pomocí imaginace je básník schopen překročit daný horizont a podoben Bohu může vytvářet věci, jež předtím neexistovaly, jak to budou později zdůrazňovat poetiky např. J. C. Scaligera či Matthaeuse Sarbievia a spatřovat v tom jedinečnou výsadu poezie.“ (str. 188)

Hlaváček nikde nedokládá, že by imaginace podle Macrobia nastupovala tam, kde selhává diskurzivní rozum, naopak poskytuje dosti zřetelné důkazy pro opak. Macrobius odmítá užití „fabulí“ (*narrationes fabulosae*) na rovině první a druhé hypostaze; pokud chceme „fabule“ spojovat s obrazotvorností (*fantasia*), pak naopak diskurzivní či konceptuální rozum (*nús*) začíná tam, kde obrazotvornost selhává. Stejně tak Macrobius zmiňuje *fantasia* jako schopnost, kterou duše přijímá při průchodu nebesy, tedy během *sestupu* od druhé hypostaze ke třetí.

Hlaváček rovněž neprokázal, že by básník podle Macrobia „podoben Bohu“ tvořil „věci, jež předtím neexistovaly“. Básník je podle Macrobia podoben *bohům*, a z Macrobiových upřesnění (tj. již zmíněné restrikce fabulí na oblast třetí hypostaze, přírody) je jednoznačně dáno, že se může jednat jedině o zosobněné síly přírodní plodivosti, *daimones*. Příroda však nevytváří z ničeho, naopak je paradigmatickým stability druhů (tj. vytváření téhož z téhož) a na nižší rovině změny skupenství (tj. vytváření opaku z opaku). Hlaváček koneckonců obsáhle probírá Macrobiovu poetiku „konspirace“, tedy přejímání a pozvolného proměňování. Spojovat Macrobiovy výroky se

Scaligerovou a Sarbieviovou poetikou lze jen násilně a za cenu homonymií u výrazů „bůh“/„božský“, jichž se mezi novoplatoniky samozřejmě užívá velmi široce.

2. „Toto znovuzhodnocení mýtu spočívá na možnosti odhalení jejich symbolické roviny, jež v novoplatónském pojetí mýtus ospravedňuje a zároveň zakládá pluralitu jeho interpretací. [Pro ...] takové pojetí symbolu ... [je] typická bezedná a *a priori* nevyčerpatelná množina možných významů...“ (str. 189)

Opět nikde nenacházím argumenty, proč podobnou tezi pro Macrobia přijmout, naopak v Hlaváčkem poskytnutých citacích shledávám zásadní důvody pro její odmítnutí. I když Macrobius například uvede několik možných výkladů jednoho Apollónova přídomek, vždy postupuje v souladu s jediným jasně daným doktrinárním vodítkem; nenahližím proto, že se jedná o „pluralitu interpretací“ (v nepřeklenutelném kontrastu k *pluralitě mýtů*), natožpak bezednou či nevyčerpatelnou.

3. „[C]elý projevený svět je jedním velkým symbolem ukrývajícím šifru odkazující k duchovnímu prazákladu a ukrývá v sobě možnost výstupu od svého zjevného, doslovného smyslu, ke smyslu duchovnějším a původnějším, jenž nakonec ústí v božské jednotě. Tento výstup poznání od temné mnohosti ke světelné a produhovnělé jednotě dává Macrobius do souvislosti s mýtem výstupu duše na nebesa. ... Téma výstupu duše ... je zároveň typickým příkladem tématu, při jehož zpracování se filosof musí uchýlit k mýtům.“ (str. 189-190)

Opět: Hlaváček nikde nedokládá, že by *narratio fabulosa* či její výklad překročil hranice třetí hypostaze; výklad mýtů, jak je vymezuje Macrobius, neodkazuje k vyšším ontologickým rovinám, nýbrž k základním silám Přírody. Tyto jednotící prvky by sice bylo možno chápat jako jistý korelát pojmů-idejí (tj. jako tu tvář, jíž se Příroda-Duše obrací k Duchu), ale toť vše – v žádném případě nelze tvrdit, že výklad mýtu „nakonec ústí v božské jednotě“, má-li se božskou jednotou mínit jediné nejvyšší božstvo či zbožštělé Jedno (a ne pouze božstva přírodní, která samozřejmě – stejně jako vše ostatní – vykazují v novoplatónské koncepci jistou míru jednoty).

Pokud jde o výstup duše na nebesa, Hlaváček nikde neprokázal, že se podle Macrobia jedná o *narratio fabulosa*. Vše naopak nasvědčuje tomu, že jde o striktně filosofickou, v zásadě přírodovědnou teorii, již lze mj. využít jako interpretačního klíče k jistým mýtům (např. o Dionýsově sparagmu).

Mé námitky jsou relativně stručné, týkají se však samotné kostry Hlaváčkovy výkladu (nakolik v něm lze najít jednotící výstavbu) a opírají se o jednoznačné Macrobiovy formulace.

c) Exkurz k výkladovému stylu

Hlaváček si zmíněné problémy přinejmenším do jisté míry uvědomuje, žije však bohužel v dojmu, že stačí uvést protitezi, případně k ní poté odkázat s dodatkem „jak jsme ukázali výše“ – a věc je vyřešena. Neuvědomuje si, že svá tvrzení – přinejmenším tvrzení takto klíčová a sporná – musí prokázat, argumentačně doložit. A kde se o důkaz pokouší, mnohdy zjistíme, že jde o důkaz klamný. Na dokreslení cituji obsáhlejší pasáž ze str. 117-118 (ze které vypouštím přesné textové reference):

Představa ohnivého PNEUMA, které představuje v alchymii základní tvůrčí sílu, aktivní princip plození a tvoření, byla vstřebána a ztotožněna s tvůrčí silou přírody novoplatónskými naukami, na něž se také nejčastěji alchymické traktáty odvolávají. Uvedme jeden příklad za všechny: Johannes Daniel Mylius se v předmluvě ke svému dílu *Basilica medica* odvolává na následující autory: „Svatý Bernard říká: Píle přírody v nás nikdy nespí, jistě je samotná příroda (působící) v nás darem. Boethius: Příroda každému dává, co mu náleží, a pracuje, aby to, co může setrvat, nezahynulo. Hugo praví: Příroda stvořitelka je určitá síla a moc bohem vštípená do věcí, tvořící ve svém druhu jiné jedince z jiných. Cassiodorus: Když odporuje příroda, veškerá aktivita ustoupí; sv. Tomáš: Příroda způsobuje všechn zrod. Zenon [= Cicero] určuje přírodu jako tvůrčí oheň, postupující soustavně k plození.“

Čeho příklad nám tu je nabízen? Nikoli údaje, že se alchymické traktáty nejčastěji odvolávají na novoplatónské nauky, a *fortiori* tedy ani údaje, že právě tyto nauky ztotožnily ohnivě *pneuma* s aktivním principem plození. Citát, jak nám je podán, dokonce ani nedokládá, že by plodivou

přirozenost (v povýtce aristotelském pojetí) s ohnivým pneumatem ztotožňoval sám Mylius; z dané pasáže se spolehlivě dozvídáme pouze tolik, že Mylius – a pokud přijmeme Hlaváčkovu synekdochu, pak tedy alchymie vůbec – přejímá (aristotelsky laděné) ztotožnění *natura/fysis* s plodivou silou. Hlaváček má v citované pasáži možná ve všem pravdu, o to nám v danou chvíli nejde; podstatné je, že svá potenciální zjištění není schopen koherentně vyjádřit.

Narušenou logiku výkladu stručně předvedu ještě na jedné ukázce. Závěrečný odstavec celého hlavního výkladu, tedy místo poměrně exponované, zní následovně:

Musíme ... alespoň zmínit autora, jenž zprostředkoval Macrobia anglicky mluvícím čtenářům: G. Chaucera, jenž se na Macrobia odvolává v díle *Parliament of Fowls*. (str. 185)

Odvolává se Chaucer na Macrobia pouze v *Ptačím sněmu*? To nikoliv, a podle standardní chronologie se nejedná ani o první rozsáhlejší báseň, kde se Macrobius u Chaucera objevuje. Je tedy kritériem pro uvedení *Ptačího sněmu* rozsah zmínky? Přesnost odkazu? Pravda je taková, že Chaucer v *Ptačím sněmu* podává zvláště rozsáhlou parafrázi Scipionova vidění, a zprostředkovává tedy spíše Cicerona než Macrobia. Především ale: proč „musíme zmínit“ právě Chaucera? Celý rámeček jeho macrobiovských poukazů ve snových poémách *Kniha pro vévodkyni*, *Ptačí sněm*, *Dům slávy* a *Legenda o dobrých ženách* určuje *Román o Růži*, vůbec nejčtenější vernakulární text středověku (Chaucerem zčásti přeložený a všem „anglicky mluvícím čtenářům“ či posluchačům dané doby samozřejmě přístupný i v originále), který ale Hlaváček ve svém přehledu naopak opomíjí – spolu s celou problematikou legitimacy literární fikce a její obhajoby s pomocí Macrobiovy teorie snů.

Hlaváčkovu drobnou zmínku o Chaucerovi zde komentuji tak obširně, jelikož, obávám se, výstižně dokumentuje narušenou relevanci i mnoha dalších historických údajů. Výpisek – snad z některého anglicky psaného zdroje, kde by závěrečné upozornění na Chaucera samozřejmě mělo své stylistické oprávnění – je do dizertačního výkladu zařazen mechanicky a bez znalosti kontextu.

Závěrem tohoto oddílu výtka, jež může vyvolávat dojem pedanterie a jistě není hlavním argumentem tohoto posudku, nicméně opět ukazuje, kde jsou hranice Hlaváčkovy spolehlivosti. V úvodním přehledu bádání čteme:

Pokud jde o překlady, existuje solidní a obsáhle komentovaný Stahtův překlad komentáře ke Scipionovu snu a italský čtenář má k dispozici Marinonův překlad Saturnálií. (str. 5)

Toť vše? Existenci španělského překladu lze snadno zjistit na internetu, ale budiž, se španělskými prameny se v disertaci nepracuje. Podstatný je celkem nedávný převod obou hlavních spisů do francouzštiny, již Hlaváček ovládá, v rámci prestižní edice Budé, vždy opatřené rozsáhlými úvody a poznámkami; přinejmenším *Komentář ke Scipionovu snu* je fyzicky dostupný v příruční knihovně Akademie věd na Národní třídě. Na detailu se tu ukazuje stejný problém, který často shledávám na celém textu: Hlaváček jistě mnohé zná, nicméně neuvědomuje si, že disertační práce je místem, kde musí prokázat informační a argumentační přesnost a ucelenost v míře zvláště vysoké.

d) K metodologii

Kapitola VI.1 („Současné pokusy o nereduktivní přístupy k mýtu“) chce čtenáři připomenout, „jak je mýtus chápán v současných humanitních vědách“ (str. 75). Po úvodním odstavci o Vicovi následují stručná resumé k Schellingovi, Cassirerovi a Ottovi. U Schellinga Hlaváček neuvádí jediný pramen, neupřesňuje, ke které fázi Schellingova myšlení se vztahuje, nedozvíme se, proč je z bohatého myšlení mýtu u romantiků zvolen právě Schelling. (Poslední zdůvodnění by Hlaváček podávat nemusel, kdyby Schellingova přístupu ve vlastním výkladu plodně využil – ale to se právě neděje.) U Otty Hlaváček prohlašuje, že hodlá citovat z textů „zakládající postavy religionistiky tohoto století, Rudolfa Otta“ (str. 81), jeho skutečným pramenem je však klasický filolog Walter F. Otto.

Především ale všichni tři autoři – Schelling, Cassirer i W. F. Otto – hovoří o původním mytickém pohledu na svět, o onom stavu ducha, kde mýtus právě *nepotřebuje* dodatečný výklad a není ničím dalším překračován. Předmět jejich úvahy tedy nemá nic společného s oněmi výklady mýtů (euhemeristickým, fyzikálním, alegorickým), jimiž se Hlaváček zabývá v kapitole VI.2, a *eo ipso*

nemá nic společného s Macrobiem (srov. Hlaváčkovy konstatování na str. 87: „většinu mýtů Macrobius interpretuje z hlediska přírodních filosofů (*physici*)“).

Poznámka č. 161 z následující kapitoly (VI.2) představuje podle všeho komplementární doplněk kapitoly VI.1 a blíže specifikuje současné přístupy reduktivní. „Dnes,“ píše Hlaváček, „bychom, podle mého názoru, mohli ve vztahu k literatuře nalézt dva zásadní proudy vztahování se k mýtu (pokud pomineme religionistickou klasifikaci): romanticko-symbolický a poststrukturální“ (str. 85). Jako představitel prvního (mýtus jako bezcílný tanec) je uveden Paul Valéry, ke druhé skupině (mýtus jako hra, jejíž smysl je vyprázdněn) Hlaváček řadí Foucaulta, Baudrillarda a Barthesa. Pokud by Hlaváček s úvahami zmíněných autorů šířejí (ať jakkoli kriticky) pracoval, měl by samozřejmě právo na svobodnou volbu, ovšem vydávat tato čtyři jména za reprezentativní přehled je absurdní – zvláště pokud má „dnešek“, jak nasvědčuje poukaz k Valérymu, zahrnovat většinu 20. století.

Příslušná poznámka pod čarou nám snad pomůžepochopit – i když ne obhájit – Hlaváčkovy jinak nesrozumitelné poukazy ke strukturalistickému výkladu mytologie. Dva příklady: „Nástroje abstraktního vědeckého myšlení spočívají na stejných zákonitostech reflexe, jako je tomu u myšlení mytického. Liší se ovšem co do stupně (toto by si mělo uvědomovat zvláště strukturální pojetí mýtu): tentýž proces, který implicitně probíhá v mytickém myšlení, je na úrovni vědy povýšen na poznání, je fixován v pojmech a soudech.“ (str. 78) „Již zmiňovaný Gilbert Durand říká v opozici ke strukturalistickému výkladu mytologie, že při zkoumání mýtů je třeba neustále mít na paměti, že symbolická rovina je daleko důležitější než jazyková.“ (str. 82) Pokud ve shodě s běžným územ za hlavního reprezentanta strukturální analýzy mýtu považujeme Cl. Lévi-Strausse, pak Hlaváček v obou citovaných pasážích nosí sovy do Athén. Jistě srozumitelnost jeho výtky získají, pokud místo Lévi-Strausse dosadíme například Barthesovy *Mythologies* – ovšem pak jde samozřejmě o čistě verbální útok.

Pokud bychom k Macrobiovu přístupu – který je samozřejmě *také* reduktivní, ale současně legitimizační – hledali paralelu, možná by se naskýtal Hlaváčkem zběžně zmíněný Vico a jeho *ricorso*, tedy mj. návrat a nový rozkvět mytického myšlení na půdě již ustavené reflexivity. Je bohužel typické, že tento potenciálně plodný motiv Hlaváček přehlíží.

e) Závěr

Mgr. Jakub Hlaváček v předložené práci prokazuje řadu dílčích kompetencí anebo alespoň slibných náběhů k nim a není pochyb, že by mohl být platným členem odborné obce v širokém slova smyslu. Otázka zní, zda je – vzhledem k předložené disertační práci – připraven na samostatný výzkum a samostatnou vysokoškolskou výuku.

Na tuto otázku odpovídám záporně. Mgr. Hlaváček v dané chvíli nemá promyšlené téma, nedokáže vystavět rozsáhlejší argument, je neúměrně závislý na sekundárních pramenech. Předložený text je z valné části souborem rešersí, úvahových náčrtů a prozatím jen tápavých, mnohdy – obávám se – neobhájitelných badatelských hypotéz.

Předloženou disertační práci **nedoporučuji k přijetí**.

V Praze dne 26. prosince 2006

mgr. Martin Pokorný, Ph.D.

oponent